

(9)
NYELVEMLÉKEINK NÁM SZAVÁNAK EREDETE*

Velcsov Mártonné

1. Nyelvelméleinkben magyar nyelvű kódexeink kora óta többször előfordul egy köznyelvünkől ma már kihalt szó, olykor kötszónak, olykor rámutató indulatszónak értékelhető szerepben: ez a ⁽⁹⁾*nam* szócska. Ilyen például a következő idézetekben: "Myt feelz, ky menny *nam* nagy sok eztendeeg zolgaltaal wr istennek" (ÉrdyK. 10/b). Itt 'hiszen' a jelentése. "...*nam* Semmi bynt nem leelek en ez emberben" (ÉrsK. 97). Ez újtestamentumi részlet, a latinban *enim* található, a jelentése 'mert'. "Ha ky mondanaa, *nam* rwhank vagyon, yol mongya" (ÉrdyK. 389); itt a 'hiszen' és az 'íme, lám' egyaránt behelyettesíthető.

A *nam* ~ *nám* szónak két jelentéstípusa van: 1. 'ugyanis, hiszen, mert'; 2. 'íme, lám'. A NySz.-ban találunk egy *nám* címszót (II, 924), a végén pedig utalást a *la*, *lā*, *lām*, *lādd* szókra, s ugyanígy fordítva is, a *la*, *lā*-nál utalnak a *lām*, *nám*, *lāt* címszókra (II, 495). Ez azt mutatja, hogy már a NySz. szerkesztésében összekapcsolták a ⁽⁹⁾*nam* szót a *lām* családjával. A TESz. nem is veszi fel önálló szócikkben. Abécérendbeli helyén: az *n*-betűnél mindössze utalást találunk a *lām* címszóra. Ott a következőket olvashatjuk (II, 712): "*lām*... Magyar nyelvi fejlemény: a *lāt* ige egyes szám 1. személyű *látom*, illetőleg — 2. jelentésében — *lāssam* alakjának megrövidült, összevont alakja. A *nám* változat a szókezdő *l*-nek az *m*-hez való részleges hasonulásával jött létre; vö. *Nándor* ~ *Lándor*, *légely* ~ *négely* stb..." A *lām* első előfordulását a MűnchK.-ből idézi, a *Nam* "változatot" pedig 1488-ból, a Bagonyai Ráolvasásokból. A *lām* jelentései: "1. 1416 u./1466: 'íme, no nézd csak; siehe, sieh da'... 2. [főként *hadd* ~] 1841: 'lássam, nézhessem; laß sehen' (Honművész 174: NSz.)." Általánosan elfogadott vélemény tehát az, hogy a *nam*-nak írt adatok mind *nám*-nak olvasandók, és a szó a *lām* szóból keletkezett, annak hangtani fejleménye, illetve változata.

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság szegedi csoportjának Nyíri Antal tiszteletére rendezett ülésén, 1987. március 12-én.

2. A *lám* kétségtelenül korán megvan már nyelvelméleinkben. Kérdés azonban, hogy a *nam* tényleg összefügg-e vele; nem másutt kell-e kutatnunk a szó eredete után? Válaszért azokhoz a nyelvelmélekhez kell nyúlnunk, amelyeknek latin eredetijét pontosan ismerjük; így elsősorban a bibliafordítások, illetve bibliarészletek érdemesek figyelmünkre.

A MünchK.-ben — szótára igazolja — nincs *nam*. E szó első adata így hangzik a Bagonyai Ráolvasásokban (1488-ból): "Vronk xpc samar hatan Ihrlmba ha menth ew samara meg fantulth | vala. azt megh lata bodogh affon. az loth monta vala fiam | ihc xpc Nam megh fantolth louad, xpc halla az loth mondá..." (MNY. XVI, 79). A szöveg előtt félig magyar, félig latin címet találunk: "Menieles exit de pedibus Equorum", s latin nyelvű "utasítás" van arról, hogyan kell az iménti ráolvasást — ma kuruzslásnak mondanánk — elvégezni: milyen rituális előírás érvényes a kificamodott lóláb gyógyításakor. A latin nyelvi hatás tehát közvetlen itt is.

A JordK. 6- és újszövetségi fejezeteiben már többször előfordul a *nam* szócska, és igen érdekes adatokat találunk közöttük. Többségük latin forrásában ott szerepel a közismert, a latin grammatika szabályai szerint a mondat élén elhelyezhető latin 'mert, ugyanis' jelentésű *nam* kötőszó.

Lássuk az adatokat!

"*Nam* v^g monda yften: tyztellyed te atyadat, anyadat" = latin: *Nam* Deus dixit: Honora patrem et matrem ... (JordK. 401. ~ Máté XV, 3-4); "...de *nam* az az kelkek es eeznek az morsalekból, kyk lewe hwlnak hw vroknak aztalarol" = latin: ... *nam* et catelli edunt de micis, quae cadunt de mensa dominorum suorum... (JordK. 402. ~ Máté XV, 27); "Illetee enghem vala ky; *nam* megh yfmereem en az erpth, ky enbel^glem ky zarmazeek." = latin: Tetigit me aliquis; *nam* ego novi virtutem de me exiisse. (JordK. 552. ~ Lukács VIII, 46); "... mert *nam* h^w hozya kyldeelek tyteket, es semy halarra valo melto dologh nem adatot h^wneky". = latin: ... *nam* remisi vos ad illum, et ecce nihil dignum morte actum est ei. (JordK. 612. ~ Lukács XXIII, 15). Ezekből az adatokból kétségtelen, hogy a magyar *nam*-nak a latin szövegben az 'ugyanis, tudniillik, mert' jelentésű, modális tartalmú *nam* kötőszó a pontos

¹ Ezt a szót a NySz. (II, 924) tévesen *Mam*-nak írja.

megfelelője, s ez a jelentés is illik bele az idézett magyar mondatok mindegyikébe. Érdekes ebből a szempontból az utolsó adat, ott *mert nam* szerepel együtt a magyar szövegben. Erre még visszatérünk.

Előfordul azonban már ebben a kódexben is, hogy nincs a latinban a magyarban megtalálható *nam* szónak semmiféle megfelelője: "Varyatok megh eet mygh hozyatok terwnk. *Nam* veletők vagyon aaron es hwr, ha my kerdees tamadand kőzettők vygyeetők hw hozyayok" = latin: *Exspectate hīc donec revertamur ad vos. Habetis Aaron et Hur vobiscum: si quid natum fuerit quaestionis, referetis ad eos* (JordK. 62. ~ Mózes II, 24:14). Hasonlóképpen nincs latin megfelelő a következő részletben: "...Emberek *nam* atyaffyak vattok, myre artotok egymafnak" = latin: *Viri, fratres estis, ut quid nocetis alterutrum?* (JordK. 728. ~ ApCsel. VII, 26).

3. SYLVESTER Új Testamentumában (I, 141b ~ János IX, 30) is úgy szerepel a *nam*, mintha független volna a latintól, hiszen ott nincs meg: "... de *nām* meg hitotta az en űemeimet" = latin: *et aperuit meos oculos*; az előző latin tagmondatban azonban az *enim* és a *quia* is megtalálható, ezek is indukálhatták Sylvester fenti fordítási megoldását, bár kétségtelen, hogy itt a 'lám, ecce' jelentés érvényesül. Ehhez hasonló a LobkK. 26. következő mondata: "... monda az űrdeg... *Nam* fokzer hallottad afrater iakabot hogy predikalia vala, mikipen azent macharius akar wolt bekeűfegeth zerzeni..." Itt közvetlenül nincs magyarázó viszony, de az előzményben sok *mert* szerepel.

4. Megtaláljuk a *nam* szócskát — mint a legelsőként idézett példáinkból is kitűnt — olyan emlékekben is, melyeknek latin szövegekkel való kapcsolata bizonyos, de kompiláció révén keletkeztek, és ezért pontos eredetijüket csak részben, részletekben ismerjük. Ilyen a JordK.-szel egykorú Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról 1521-ből (hasonmás szövege és átirata Bp. 1985); ebből való az alábbi részlet: "Mŷth tazŷgalzh engemeth *nam* en te zeretŷd vagŷyok" (19. l., 2. sor) — a *nam* 'hiszen, ugyanis' jelentésű benne. "*Nam* ugh zeretzh engemeth hoŷh soha ezedbŷl ky nem vethetczh" (19. l., 3. sor) — *nam*: 'hiszen, ugyanis'. Mellékesen jegyzem meg, hogy a szövegelőzményben *skola* alakban találjuk az akkor még friss latin jövevénynek számító

iskola szavunkat, a latin hatás vitathatatlan, a könyv latin forrásainak jelentős részét már felderítették.

'Hiszen, mert' jelentésű az alábbi kódexrészletekben is a *nam*: "Vram en mindeneftwl tyed vagiok... Azert mit athatok ate hatalmas nagifagodnak, *Nam* mind meny, es fwld, twz, es viz... tied vram" (VirgK. 44); itt az *azért* utalószó is mutatja, hogy nem a *lám* jelentéssel van dolgunk, bár a latin forrást — legalábbis egyelőre — nem tudjuk idézni, éppúgy, mint a következő példák esetében sem: "*Nam* nem va^g mast a ne^g zegű kő toromba" (NádorK. 315); "...ez volna ennekőm mindőn vigasztalaomnal kevanatofb azoknac kik voltanac ennekőm mind en életőmben O en vram, es en iftenőm, *Nam* menth kegesben theez en velem" (NagyszK. 83).

5. Az elmondottakból kitűnt, hogy a magyar *nám* > *nám* első szerepében magyarázó kötőszó volt, és a latin *nam* pontos mása. Elsősorban a JordK. következetes megfelelései bizonyítják, hogy a magyar *nám* latinból való átvétel éppúgy, mint a még ma is használatos *quasi*, *persze* vagy *etcetera* szavunk. Ezt támasztják alá az olyan tautológiának számító kifejezések, ahol a *mert* és a *nam* — azonos szerepben — együtt fordulnak elő; ilyen adatot már korábban láttunk a JordK.-ben (612), ilyen a következő, viszonylag késői adat is: "Hazudhat acki azt mongya, ho^g ez ez egen fellől lakonc, merth *nam* meg monda, hogy ala iut isten" (Mel: SzJán. 524, NySz. II, 924). A *nam* jól ismert voltát mutatja, hogy SYLVESTER latin-magyar nyelvtanában példaként számontartott kötőszó; egyszerű és összetett kötőszókat különböztet meg formai szempontból, és az egyszerűek példája a *nam*, az összetetteké a *namque*: "Figurae coniunctionum duae, *Simplex*, vt: *nam*; *Composita*, vt: *namque*" (CorpGr. 77).

'Ecce, íme' jelentése másodlagos, és egyrészt a magyarázás és rámutatás primér kapcsolatából származik, másrészt a korai hosszabb szövegemlékeinkből már ugyancsak adatolható *lám* hatásával függ össze — és itt az alaki hasonlóság föltétlenül szerepet játszott főként a *nám* > *nám* nyúlás érvényre jutása után. Ugyanazt a Vulgata-szövegrészt például, amelyet a JordK.-ből már idéztünk, a MünchK.-ben (22ra27) így találjuk: "*Demaga lam* a kqlkec es ezn^c a morfalekocbol" = JordK. 402: "*De nam* az az kelkek..." = latin: *nam* et catelli... Érdekes az is, hogy SZENCZI MOLNÁR ALBERT nyelvtanában magyarázó és ellentétes kötőszók társaságában találjuk a

lám szót: "Conjunctiones... Adversativae: *de, hát, tehát, maga, demaga, lám, noha, mindazáltal, kedig, pedig, pedig*" (CorpGr. 252)².

A két főjelentés ('mert, íme') érintkezésére elsősorban ott volt lehetőség, ahol a latin mintában nem volt *nam*; innen indult el a szó jelentésbővülése. Erre a NySz. időrendben későbbi adatai vetnek fényt, közülük egyet: egy Mikes—levélrészletet idézek, kiegészítve a szöveget a kritikai kiadásból: "...aházamban, se szék, se asztal nem alkalmatlankodik, a való hogy vagyon egy kis szék formára csinált székecském. ha le akarok ülni, arra ülök..., micsoda szép állapot, mikor el lehet lenni, annyi sok házi eszköz nélkül... *nám* aréglék el lehettek annyi házi eszköz nélkül, hát mi mért nem lehetnénk el. *nám* a sídoknak nem volt székek. a törököknek most sincsen szükségük arra." (Mikes: 19. levél, Összes művei I, Bp. 1966, 29. 1, 11-18. sor). Itt is öt-vöződik a 'hiszen' és az 'íme' jelentés, mert mindkettő behelyettesíthető.

A *lám* jelentésbeli hatása és a *lám*—*nám* jelentésrokonsága nem téveszthető azonban össze az etimológiai kapcsolattal.

6. Összegezve az elmondattakat: megállapíthattuk, hogy a *nam* önálló modális kötőszóként került be a latin nyelvből előbb a magyar írott nyelvbe; ezt azok az adatok teszik kétségtelenné, amelyek biztos latin forrását ismerjük, s amelyekben a magyar *nam* pontos szórendi és jelentésbeli megfelelője a latin *nam*-nak. Később önálló életre kelve az írott nyelvből a beszélt nyelvbe is bekerült, miközben a tőle etimológiailag független *lám* megerősítette jelentésfejlődésének irányát az 'ecce: íme' szerepkör felé. (Példáink közül figyelemre méltók ebben a tekintetben azok, amelyekben a *mert nám* együtt szerepel, vagy a magyar *nam*-nak nincs közvetlen megfelelője a latin forrásban, de a közelében előfordul az *ecce* szó.)

A TESz. már idézett példái, amelyek alapján a *lám* > *nám* hangtani változást valószínűsíti, az újabb kutatások fényében nem alkalmazható analógiák. A *Lándor* ~ *Nándor* szó sem személynévként, sem népnévként nem igazol egy *l* > *n* fejlődést: a *Nándor* személy-

² A MünchK. a latin *nam*-ot *mert*-tel is (pl. 64va46), *kedég*-gel is (pl. 32rb11) fordítja.

nevet ugyanis "... A 19. század első felében mesterségesen a *Ferdinánd* név magyar megfelelőjévé tették. Eredete vitás. 1. A *Ferdinánd* név *Nándi* becézőjének tudatos alakítása a *Sándor*, *Andor* nevek mintájára. 2. A régi *Lándor* néven keresztül a *Leander* származéka. 3. Megvizsgálandó emellett a *Neander* férfiutónévből való származás lehetősége is. — Belgrád régi magyar *Nándorfehérvár* nevének előtagja a *Nándor* utónévvel semmiféle kapcsolatban nincs, jelentése ugyanis: dunai bolgár. E szó az *onogur* népnév képzős *onogundur* alakjából származik." (LADÓ: Magyar utónévkönyv 194; vö. még MNy. LXXII, 415-16; LXXX, 417-18).

A másik analógnak jelzett példa a *légely*. ~ *négely* a TESz.-ben, hangtani szerkezetét azonban nem állíthatjuk párhuzamba a *lám*—*nám* szópárával, főként, ha az utóbbit részleges hasonulás eredményének fogjuk fel, hiszen a *légely*-ben nincs nazális más-salhangzó, ami hasonlítson.

A mai köznyelvben már nem élő *nám* szó azok közé a latin jövevényszók közé tartozik, amelyek — legalább egy időre — gyarapították szókincsünket, s maga is mutatja azt az erős latin hatást, amely századokon át érte és gazdagította nyelvünket — erről éppen az elmúlt ünnepi társasági ülésen győzött meg bennünket BALÁZS JÁNOS előadása³ is.

A latin források tiszteletét és föltétlen figyelembe vételét tisztelt ünnepeltünktől: Nyíri Antal professzortól tanultam, ezúton is köszönöm, és köszöntöm.

---

³ A latin a Duna tájon, 1987. febr. 10-én.

DER URSPRUNG DES WORTES "^(s)NAM" IN UNSEREN SPRACHDENKMÄLERN

Frau M. Velcsov

Das in der Umgangssprache ausgestorbene "^(s)nam" war als selbstständige modale Konjunktion aus dem Lateinischen zuerst in die ungarische Schriftsprache gekommen; das geht aus den Angaben eindeutig hervor, deren zuverlässige lateinische Quellen bekannt sind, und in denen das ungarische "nam" sowohl in der Bedeutung als auch in der Wortfolge eine genaue Äquivalenz zum lateinischen Element "nam" ist. Später hat sich dieses Element verselbstständigt und ist aus der Schriftsprache auch in die gesprochene Sprache gekommen, während das von ihm ethymologisch unabhängige "lam" die Richtung der Entwicklung seiner Bedeutung auf den Funktionskreis 'ecce: ime' zu verstärkt hatte.

Die Beispiele vom TESz., die einer möglichen lautlichen Veränderung "lam" > "nam" zugrunde liegen, erweisen sich als Ergebnis der neueren Forschungen als nicht anwendbare Analogien.

Das in der Umgangssprache von heute nicht mehr vorhandene "nam" gehört zu den lateinischen Lehnwörtern, die unseren Wortschatz — zumindest vorübergehend — bereichert haben. Selbst dieses Beispiel zeugt für die starke lateinische Einwirkung, durch die unsere Sprache Jahrhunderte lang beeinflusst und bereichert worden war.